

Олена Усик

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена проблемі професійної діяльності соціальних педагогів із особами з особливими освітніми потребами на сучасному етапі розвитку суспільства. Автор окреслює сутність інклюзивної освіти та розкриває зміст підготовки кваліфікованих фахівців – соціальних педагогів до роботи у даній системі освітніх послуг.

Ключові слова: інклюзивна освіта, інтеграція, діти з особливими освітніми потребами, соціальний педагог, професійна підготовка, навчальний план.

На сучасному етапі розвитку суспільства спостерігається збільшення соціальних груп, які потребують кваліфікованої допомоги фахівця – соціального педагога. Одним із напрямів його діяльності є підтримка і допомога в соціалізації дітям з обмеженими функціональними можливостями. Кількість інвалідів в Україні за останні 5 років зросла на 5,5 % і на початок 2010 р. складала 2,7 млн. осіб, або майже 6% загальної чисельності населення. За даними Державного комітету статистики України, на початок 1999 р. в Україні налічувалося понад 2,5 млн. осіб, офіційно визнаних інвалідами, тобто близько 5 % усього населення країни. Якщо на початку 1990-х рр. загальна кількість інвалідів у країні становила трохи менше 3 % населення (близько 1,5 млн. осіб), то на 1 січня 2010 р. вона перейшла 6 %-й рубіж і дорівнювала 2 млн. 741 тис. У 2011 році зареєстровано в Україні 166 154 дитини-інваліда [4].

Проблема інвалідності серед інших соціально-економічних та політичних проблем сучасного світу набула актуальності. Саме її актуальність і спонукає інституції і громадськість приділити увагу розробці і впровадженню нових моделей і програм соціальної підтримки та розвитку осіб з обмеженими можливостями. Особливої уваги заслуговує впровадження інклюзивної освіти, яка забезпечує реалізацію принципу: кожна людина, незалежно від стану здоров'я, наявності фізичного чи інтелектуального порушення, має право на одержання освіти, якість якої не різниться від якості освіти здорових людей. Рівень підтримки, гуманізм та терпимість у ставленні до дітей з особливими потребами, можливість надати їм доступну та якісну освіту – показники ступеня розвитку суспільства, в якому вони живуть. Інклюзія – це крок вперед в інтеграції дітей з обмеженими функціональними можливостями в соціум. Отримання такими дітьми якісної загальної та професійної освіти є однією із основних

і невід'ємних умов їх успішної соціалізації, забезпечення повноцінної участі в житті суспільства, ефективної самореалізації в різних видах професійної і соціальної діяльності. В Україні модель інклюзивної освіти почала набувати значення переважно за ініціативи громадських організацій. Це нововведення підтвердило недосконалість професійної підготовки фахівців, у першу чергу соціальних педагогів, до такого виду діяльності.

Процес професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи в системі інклюзивної освіти – це складне соціально-педагогічне та психічне явище. Цей процес повинен адекватно відповідати сучасним суспільним потребам і реаліям, враховувати комплексність завдань підготовки фахівця до роботи у даному напрямі, характеризуватися постійним удосконаленням технологій навчально-виховного процесу та змісту підготовки соціальних педагогів у вищій школі.

Проблема життєдіяльності дітей з обмеженими функціональними можливостями є предметом дослідження фахівців багатьох галузей науки: соціології, психології, педагогіки, медицини, соціальної педагогіки і соціальної роботи. Зокрема, означену проблему досліджували: Л. С. Вавіна, М. С. Певзнер, Л. І. Плаксіна, Л. І. Солнцева. Деякі аспекти соціально-педагогічної роботи з дітьми-інвалідами розкрито у працях І. Д. Зверевої, І. Б. Іванової, А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової, Е. І. Холостової, та ін. Методологічні основи інклюзивної освіти відображено у роботах зарубіжних вчених: Б. Блума, М. Дамита, Р. Драу, В. Нейгана, Д. Пасерона, С. Мендус, П. Рікера та ін.

Основи та засади впровадження інклюзивної освіти в Україні розкривають науковці: М. Воронін, С. Єфімова, А. Колупаєва, А. Крикун та ін. Специфіка навчання та забезпечення спеціальних потреб дітей-інвалідів, співпраця батьків, школи та громади в умовах інклюзивної освіти висвітлено у працях: Т. Бертник, О. Войтюка, С. Литовченко, І. Луценко, Л. Ортикової, Т. Скрипник, В. Стрижеус.

Питання професійної підготовки соціальних педагогів є предметом наукових досліджень А. Капської, Л. Міщик, В. Поліщук, М. Галагузової та ін.

У контексті нашого дослідження важливим є питання, яке недостатньо вивчено: професійна підготовка, професійна компетентність і самовдосконалення майбутніх соціальних педагогів для реалізації завдань інклюзивної освіти.

Мета статті – визначити сутність інклюзивної освіти та розкрити зміст підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи у даній системі освітніх послуг.

Погіршення екологічної обстановки, високий рівень захворюваності батьків, відсутність культури здорового способу життя, ряд соціальних, педагогічних, психологічних і медичних проблем сприяють збільшенню

числа дітей-інвалідів. На даний момент в Україні немає єдиного терміну стосовно осіб, які мають фізичні або психічні відхилення. У засобах масової інформації, спеціальній літературі вживають поняття: інвалід, особа з обмеженими функціональними можливостями, люди з обмеженою дієздатністю, люди з обмеженими потребами, особи з вадами розвитку. У Конвенції ООН про права дитини використовується термін не повноцінні, а законодавчі акти, як правило, прописують термін «інвалід».

У Декларації прав інвалідів, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1975 року, зазначено, що **інвалідом** є будь-яка особа, що не може самостійно забезпечувати повністю або частково потреби нормального особистого та/чи соціального життя з причин вад – вроджених або набутих – його (або її) фізичних чи розумових здібностей.

Інвалід – особа, яка має порушення здоров'я зі стійкими розладами функцій, обумовлене захворюванням, наслідками травми чи дефектами, що призводять до обмеженої життєдіяльності та викликають необхідність її соціального захисту.

У Законі України «Про освіту» зустрічається термін **«діти, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку»**.

Застосування терміну **«людина з особливими потребами»** (під яким розуміємо особу, яка внаслідок порушення здоров'я потребує спеціальних умов для організації сімейного та соціального оточення й самореалізації) є гуманнішим та менш емоційно забарвленим.

Інвалідність – це обмеження в можливостях, обумовлені фізичними, психічними, сенсорними, соціальними та іншими бар'єрами, які не дозволяють людині інтегруватися в суспільство і брати участь у житті сім'ї та держави на тих самих умовах, що й інші члени суспільства.

Недуга – втрата чи аномалія психічних або фізіологічних функцій, елементів анатомічної структури, що утруднює певну діяльність.

Обмежена можливість – утрата здатності (внаслідок дефекту) виконувати певну діяльність у межах того, що вважається нормою для людини.

Недієздатність – наслідок дефекту чи обмежена можливість конкретної людини, що перешкоджає чи обмежує виконання нею певної нормативної ролі, виходячи з вікових, статевих чи соціальних факторів [1, с. 5].

Дана соціальна група визначається у суспільстві як неповносправна, отже вони самі повинні пристосуватися до умов, які складаються в їхньому житті. І довгий час особи з обмеженими можливостями відчували певну дискримінацію стосовно себе. А найголовніше – вони обмежувалися в активній суспільній діяльності. Діти-інваліди були відірвані від подій життя, які є важливими для їх соціалізації. Це призводило до неадекватності у поведінці, втрати віри у власні можливості, зниження самооцінки, гальмування розвитку, формування «Я-концепції».

У процесі розвитку суспільства сформувалися певні суспільно-

соціальні моделі ставлення до людей з особливими потребами. Окреслимо їх сутність.

До 70-х років ХХ ст. розповсюджена медична модель, за якої особи з порушенням розвитку розглядалися як об'єкти неповноцінні. Вони потребували благочинності та опіки, а робота з такими дітьми проводилася у спеціальних будинках-інтернах, ізольовано від суспільства. Основними формами діяльності були лікувально-реабілітаційні заходи.

Зміна ідеологічної установки у суспільстві (70-ті роки ХХ ст.) стала поштовхом до розвитку моделі нормалізації. На противагу медичної моделі, принципи даної пов'язані із дотриманням прав людини, а розлади здоров'я визначаються як соціальна проблема. Вона зумовлена непристосованістю оточення, а саме: архітектурна безбар'єрність, транспорт, виробничі норми, а найважливіше, неприязне ставлення людей до осіб з обмеженими функціональними можливостями. Це призводить до ізольованості дітей-інвалідів, яка блокує спілкування з іншими людьми, особливо – однолітками. Отже, суспільство повинно адаптувати існуючі в ньому стандарти до потреб людей з обмеженими можливостями для того, аби вони не почували себе заручниками обставин та обмеженої дієздатності. Модель нормалізації окреслила злам у суспільній свідомості стосовно дітей з особливостями психофізичного розвитку і розпочався процес інтегрування їх в середовище однолітків.

Інтеграція – зусилля, спрямовані на введення дітей з особливими освітніми потребами у регулярний освітній простір. Це, в свою чергу, передбачає пристосування учня з вадами розвитку до вимог школи, прийняття норм, характерних для даного етапу розвитку суспільства.

Як проміжний етап розвитку інклюзивної системи освіти можна вважати процес інтеграції, який також має кілька типів:

1. Соціальна інтеграція. Діти з особливими потребами можуть брати участь разом з іншими дітьми у позакласній діяльності, такій як харчування, ігри, екскурсії тощо, як у дошкільних навчальних закладах, так і в загальноосвітніх навчальних закладах, однак, вони не навчаються разом.

2. Функціональна інтеграція. Як діти з особливими потребами, так і їхні однолітки навчаються в одному класі. Існує два типи такої інтеграції: *часткова інтеграція* і *повна інтеграція*. При частковій інтеграції діти з особливими потребами навчаються в окремому спецкласі або відділенні школи і відвідують тільки окремі загальноосвітні заходи – тоді як при повній інтеграції такі діти проводять увесь час у загальноосвітніх класах. Саме останній тип інтеграції можна розглядати як справжню освітню інтеграцію.

3. Зворотна інтеграція. Про такий тип можна говорити тоді, коли здорові діти відвідують спецшколу.

4. Спонтанна або неконтрольована інтеграція. Має місце тоді, коли діти з особливими потребами відвідують загальноосвітні класи без отримання додаткової спеціальної підтримки. Існують причини вважати, що у багатьох країнах чимала кількість таких дітей складають більшу частину тих, кого залишають навчатися на повторний рік [2, с. 11].

Сьогодні визначено, що головна мета соціального розвитку – створення «суспільства для всіх». Це, в свою чергу, відкриває шлях до реалізації прав і можливостей для кожного члена соціуму, а також передбачає рівний доступ до здобуття якісної освіти. Розвиток і функціонування окремої, спеціальної системи освіти, завжди вважалися проявом турботи про дітей з особливими потребами. З 90-х років ХХ ст. поняття «інтеграція» замінюється терміном «інклюзія», який має дещо ширший контекст: інтеграція відображає спробу залучити учнів з особливими потребами до загальноосвітніх шкіл, а інклюзія передбачає пристосування шкіл, їх загальної освітньої філософії до потреб усіх учнів. Інклюзія потребує змін на всіх рівнях освіти, оскільки це особлива система навчання, яка охоплює весь різноманітний контингент учнів і диференціює освітній процес, зважаючи на потреби дітей усіх груп та категорій.

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права здобувати її за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу [2, с. 10].

Для забезпечення належної роботи соціальних педагогів у навчальних закладах Міністерством освіти і науки України видано наказ № 864 від 26.12.2006 р «Про планування діяльності та ведення документації соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами системи Міністерства освіти і науки України». З метою реалізації державної політики щодо забезпечення прав дітей з особливими освітніми потребами на здобуття якісної освіти, інтеграції їх у суспільство в Україні розроблена Концепція розвитку інклюзивного навчання (наказ МОН № 912 від 01.10.10 р.). Даний документ окреслює нормативно-правові та методичні засади впровадження інклюзивної освіти.

Одним із головних завдань інклюзивної освіти є відгук на широкий спектр освітніх потреб в шкільному середовищі та поза його межами. Інклюзивна освіта є підходом, який допомагає адаптувати освітню програму на навчальне середовище до потреб учнів, які відрізняються своїми можливостями [2, с. 11]. В першу чергу, необхідним для реалізації поставленого завдання є професійна підготовка фахівця – соціального педагога до роботи у закладі з інклюзивним навчанням. З метою удосконалення системи підготовки педагогічних кадрів і забезпечення якісного навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітніх закладів та на підставі листа МОНмолодьспорт № 1/9 –

456 від 18.06.2012 р. в ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди» до навчальних планів підготовки фахівців за спеціальністю «Соціальна педагогіка» включено навчальну дисципліну «Основи інклюзивної освіти». Для її вивчення передбачено 108 годин, з них 28 – лекційних, 26 – практичних занять, 54 години відводиться на самостійну роботу; екзаменаційна форма підсумкового контролю (комп'ютерне тестування).

Пропонуємо на розгляд зміст програми курсу «Основи інклюзивної освіти», метою якого є засвоєння студентами теоретико-методологічних, нормативно-правових та організаційно-методичних засад інклюзивної освіти.

Тема 1. Діти з особливостями розвитку.

Категорії дітей з розладами розвитку. Сутність понять «неповноцінні», «інвалід», «люди з обмеженими функціональними можливостями», «особливі потреби». Типологія та види інвалідності.

Тема 2. Інклюзивна освіта як модель соціального устрою: генезис, понятійно-термінологічні визначення та основні принципи.

Визначення понять «інклюзія», «інтеграція», «інклюзивна освіта», «інклюзивне навчання». Концептуальні аспекти інклюзивної освіти. Історичне підґрунтя інклюзивної освіти. Модель інклюзивної освіти. Завдання інклюзивної освіти. Принципи інклюзивної освіти.

Тема 3. Досвід реалізації інклюзивної освіти в країнах Європи.

Тема 4. Спеціальна освіта в Україні та модернізація освітньої галузі.

Характеристика спеціальної освіти в Україні. Структура системи спеціальної освіти в Україні. Система спеціальних державних навчальних закладів для дітей з особливостями розвитку. Особливості впровадження інклюзивного навчання в Україні, ресурсні можливості спеціальної освіти.

Тема 5. Специфічні ознаки сім'ї, що виховує дитину з функціональними обмеженими можливостями.

Деструктивні настанови батьків. Специфічні проблеми сімей. Батьки – як члени навчальної команди. Роль батьків в оцінюванні розвитку своєї дитини. Встановлення партнерських відносин між школою, сім'єю і громадою.

Тема 6. Робота з сім'єю, що виховує дитину з функціональними обмеженими можливостями.

Поняття «психолого-педагогічна допомога сім'ї». Історія становлення психолого-педагогічної допомоги сім'ї, що виховує дитину-інваліда. Модель, форми та прийоми роботи з сім'ями, що має дитину з функціональними обмеженими можливостями. Оцінка ефективності роботи з даною категорією сімей.

Тема 7. Інклюзивна школа: особливості організації та управління.

Загальні принципи здійснення адаптацій та модифікацій навчально-

виховного процесу. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах інклюзивної школи. Створення й реалізація моделі інклюзивної школи. Індивідуальний навчальний план та його складові. Сутність і завдання оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами.

Тема 8. Корекційно-розвивальна робота як складова інклюзивної освіти.

Корекційно-розвивальна робота, її значення у процесі навчання дітей із порушеннями психофізичного розвитку. Особливості корекційно-розвивальної роботи з дітьми, що мають відхилення у психічному і фізичному розвитку.

Тема 9. Соціально-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в закладах освіти.

Особливості роботи соціального педагога в закладах з інклюзивним навчанням. Сприяння розвитку у дітей з особливими потребами мовленнєвих навичок, когнітивних, фізичних умінь та формування соціального досвіду. Соціалізація та профорієнтація дітей з особливими освітніми потребами.

Отже, теоретичний матеріал курсу передбачає узагальнення студентами вже отриманих знань щодо роботи з дітьми та молоддю даної цільової соціальної групи, а також засвоєння нових компетенцій. Під час проведення практичних занять з навчальної дисципліни «Основи інклюзивної освіти» здійснюється методична адаптація її змісту. Студенти обґрунтовують основні положення впровадження інклюзивної освіти, спрогнозовують та змодельовують проблемні ситуації та намагаються окреслити шляхи їх вирішення. Також, майбутні соціальні педагоги готують методичні матеріали (програми, сценарії заходів, тематику бесід, консультацій, банк корекційно-розвивальних ігор та вправ тощо) для соціально-педагогічного супроводження дітей з обмеженими можливостями в умовах інклюзивної школи.

Для забезпечення ефективності професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів у вищій школі застосовуються лекції з презентаціями, лекції з елементами дискусії та бесіди, використовуються інтерактивні технології (паралель, консультаційна група, тренінги) в обговоренні спірних питань, ситуацій, що не мають однозначної думки. Це, в свою чергу, сприяє оперативній, якісній організації спілкування та взаємодії викладача і студентів, діагностиці готовності студентів до сприйняття теоретичного матеріалу, застосування його на практиці. Реалізація даних методичних аспектів спонукає майбутніх фахівців до самовдосконалення, самоствердження у даному напрямі роботи соціального педагога.

Сьогодні вже напрацьовано перший досвід підготовки педагогів для роботи в умовах інклюзивного навчання через участь у тренінгах, що

пропонувалися Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» та іншими громадськими організаціями. Проте пріоритетним стало питання професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи в умовах інклюзивної освіти. Вони повинні забезпечити соціально-виховуюче середовище для розвитку і соціалізації дітей із особливими освітніми потребами.

Таким чином, майбутній фахівець соціально-педагогічної діяльності в інклюзивній школі повинен: засвоїти теоретико-методологічні, нормативно-правові засади інклюзивної освіти; уміти використовувати ефективні технології, методики та прийоми як у роботі з дітьми з особливими потребами, так і з батьками та різнопрофільними фахівцями; вміти планувати діяльність з дітьми, молоддю даної соціальної групи відповідно до їх потреб і можливостей; реалізовувати різні підходи до оцінювання досягнень у соціальному зростанні дітей з особливими освітніми потребами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Діти з особливими потребами в школі : Психолого-педагогічний супровід / О. Романова та ін. – К. : Шк. світ, 2011. – 128 с.
2. Інклюзивна школа: особливості організації та управління : [навчально-методичний посібник] / А. А. Колупаєва, Н. З. Софій, Ю. М. Найда та ін. ; [за заг. ред. Л. І. Даниленко]. – К., 2007. – 128 с.
3. Основи інклюзивної освіти : [навчально-методичний посібник] / за заг. ред. А. А. Колупаєвої. – К. : «А. С. К.», 2012. – 308 с.
4. Офіційний сайт Мінпраці України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mlsp.gov.ua/control/uk/publish/category>